

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Adriana Piendela
przygotowana na wniosek Rady Dziedziny Nauk Społecznych
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego**

Recenzję przygotowałem na potrzeby przewodu doktorskiego mgr. Adriana Piendela na podstawie jego rozprawy pt. „Edukacja obywatelska w kontekście rekonstrukcjonizmu społecznego Theodore’a Bramelda. Implikacje dla współczesnej edukacji”, Promotorem której jest prof. dr hab. Piotr Kostyło, kierując się zapisami Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 nr 65, poz. 595 z późn. zm.). Po zapoznaniu się z przedłożoną mi do recenzji dysertacją mogę stwierdzić, że spełnia ona wymagania postawione tego typu pracom, a zwłaszcza wymóg Art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym, który mówi, że rozprawa doktorska „powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...] oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej”. Przesłanki, na których opieram moje przekonanie o spełnianiu wymagań stawianych tego typu pracom, a przede wszystkim o oryginalności rozwiązania zaproponowanego w rozprawie doktorskiej i orientacji Kandydata w zakresie ogólnej wiedzy teoretycznej z dyscypliny pedagogika, wraz z uwagami przedstawię poniżej.

Wprowadzenie w obszar problemowy dysertacji i ocena jego pedagogicznego znaczenia

Zgodnie ze znanym rozróżnieniem zaproponowanym trzy dekady temu przez Lymana Towera Sargenta (1994; 2010) utopizm prezentuje nam się w trzech swoich odsłonach: utopii literackiej, utopijnej praktyki oraz utopijnej teorii społecznej. Te trzy twarze utopii od wieków towarzyszą różnym kulturom i społeczeństwom, czasami ściśle wiążąc się ze sobą, innym razem funkcjonując osobno. Utopie ludowe, takie jak na przykład krainy pieczonych gołąbków, mlekiem i miodem płynące, miejsca obfitości i lenistwa, wydają się nasycać zachodnią wyobraźnię społeczną naiwną fantazją. Z kolei totalitaryzmy ubiegłego stulecia oraz ich utopijne teorie i praktyki społeczne odciskają na tej wyobraźni piętno traumy, rezonujące po dziś dzień bojaźnią i drżeniem. Inne utopizmy – klasztory, szpitale, metropolie, państwa narodowe, organizacje humanitarne, olimpiady – zdają się być tak dalece znaturalizowane i wkomponowane w krajobraz naszej codzienności, że ich utopijny rodowód i charakter, który wyraża nasze ludzkie pragnienie, dążenie czy marzenie o lepszym sposobie bycia (Levitas 1991; Claeys 2011), nie są dla nas wystarczająco czytelne. Natomiast wyraźnie dla nas czytelne i kierujące nas ku myśleniu i dążeniu utopijnemu są współczesne wyzwania: katastrofy klimatycznej, rosnącej złożoności organizacji społecznej, rozwoju techniki i technologii, dynamiki drastycznych nierówności społecznych, rasizmu, klęsk humanitarnych, głodu, wyzysku, wojen, nadużyć i zbrodni despotyzmów, kryzysu liberalnej demokracji itd., czego dowody znajdujemy obecnie w postaci zarówno pozytywnych, jak i negatywnych utopii literackich oraz teorii i praktyki społecznej. Być może żyjemy na progu okresu wzmożonego utopizmu, istnieją bowiem zdaniem Bronisława Baczki (1994) „epoki «gorące», w których utopie rozkwitają, w których wyobrażenia utopijna przenika najróżniejsze formy działalności intelektualnej, politycznej, literackiej; epoki, kiedy przeciwieństwa i rozbieżne linie sił zdają się znajdować punkt zbieżności w samej produkcji wyobrażeń utopijnych”.

Nie musimy oczywiście iść tak daleko w diagnozie naszej kondycji społecznej. Pozostajemy przy kwestii kryzysu liberalnej demokracji oraz edukacji obywatelskiej. Mając na uwadze tę płaszczyznę związku między rzeczywistością społeczną a polskim systemem oświaty, jest istotne dla nas wiedzieć, w

jakiej mierze zakres i treści edukacji obywatelskiej rozłożonej na kilka przedmiotów szkolnych są koherentne. Aby mieć wgląd w postać tej koherencji, można skonfrontować elementy z podstawy programowej kwalifikujące się jako edukacja obywatelska z cechującą się koherencją wybraną koncepcją edukacji obywatelskiej. Taką oryginalną konfrontację przeprowadza w swojej dysertacji mgr Adrian Piendel. Co więcej, jesteśmy włączeni jako społeczeństwo i jako obywatele kraju członkowskiego w proces integracji Unii Europejskiej, której powstawanie można postrzegać zarówno w planie utopizmu, jak i filozofii edukacji Theodore'a Bramelda. Autor dysertacji dostrzega tę możliwość i choć sam Brameld w swojej koncepcji edukacji za nadrzędny cel dążeń ludzkości w epoce kryzysów uznaje tworzenie utopii globalnego społeczeństwa demokratycznego, mniejsza skala, bo unii państw europejskich, rządzących się zasadami demokracji, koresponduje z jego zamysłem. Jest zatem dla nas istotne wiedzieć, w jaki sposób zakres i treści naszej rodzimej edukacji obywatelskiej, także w obliczu zapowiedzi Ministerstwa Edukacji Narodowej wprowadzenia takiego przedmiotu w ramowych planach nauczania, wpisują się w dążenia wyrażone w idei Unii Europejskiej? Podkreślam te zasadnicze, konstrukcyjne aspekty pracy doktorskiej mgr. Adriana Piendela, jest dla mnie bowiem jasne, że w obszarze filozofii edukacji oraz z punktu widzenia praktyki społecznej jej Autor podjął co do problematyki i sposobu jej rozwiązywania zagadnienia istotne i oryginalne. Ponadto, przypomnienie o znaczeniu myśli Theodore'a Bramelda także dla współczesnej filozofii edukacji wychodzi naprzeciw jej deficytom.

Ocena części teoretycznej i badawczej dysertacji

Praca Theodore'a Bramelda opublikowana w 1965 roku „Edukacja jako siła” wpisuje się, także literalnie, we wspomniane wcześniej szerokie i zróżnicowane tradycje utopizmu. Ona też stanowi w mojej opinii główny punkt odniesienia części teoretycznej rozprawy mgr. Adriana Piendela, reprezentujący filozoficzny i edukacyjny zamysł zmarłego w 1987 amerykańskiego myśliciela i edukatora. Drugim wyraźnie dominującym składnikiem części teoretycznej jest dla mnie prezentacja rekonstrukcjonizmu społecznego Bramelda na tle innych nurtów filozofii edukacji oraz praktycznych i teoretycznych ujęć edukacji obywatelskiej. Trzecim wyróżnikiem tej części pracy jest moim zdaniem dążność do zbudowania czytelnej relacji między koncepcją i wyznacznikami rekonstrukcjonistycznej edukacji obywatelskiej a polskim posttransformacyjnym dyskursem pedagogicznym edukacji obywatelskiej, stanowiącym kontekst – pytanie, na ile istotny – dla interesujących Badacza wątków edukacji formalnej. W granicach wyznaczonych tymi punktami orientacyjnymi mgr Adrian Piendel gromadzi, rekonstruuje, omawia i przekształca naprawdę wiele teorii, opracowań i ujęć, które składają się na trzy obszernie, bo liczące 170 stron, rozdziały części teoretycznej pracy poprzedzone 15 stronicowym Wstępem. Ostatecznie ta praca konceptualna służy skonfrontowaniu ze sobą w badaniach własnych dwóch koncepcji edukacji obywatelskiej: rekonstrukcjonizmu społecznego Bramelda z zawartą w podstawach programowych przedmiotów nauczanych w polskich szkołach po reformie z 2017 roku. Autor dąży zatem do uzyskania wiedzy o charakterze edukacji obywatelskiej na podstawie analizy wykorzystującej kategorie pojęciowe rekonstrukcjonizmu społecznego Bramelda podstaw programowych szkół ponadpodstawowych pięciu przedmiotów: wiedzy o społeczeństwie, historii i teraźniejszości, historii, języka polskiego i geografii. Pyta „w jakim stopniu polska edukacja obywatelska jest rekonstrukcjonistyczna i co byśmy zyskali, gdyby taka była w większym stopniu?” (s. 17). Jest to swego rodzaju test edukacji obywatelskiej, dającej się wyodrębnić dzięki zabiegom konceptualnym z podstaw programowych wskazanych przedmiotów i danego etapu kształcenia, który wbrew pozorom nie zmierza w stronę pomiaru.

We Wstępie (s. 6-20) Autor buduje szerokie uzasadnienie podjętego w dysertacji zagadnienia oraz własnych badań, sytuuje je w ważnym dla filozofii i praktyki edukacji oraz samego Bramelda kontekście kryzysu kultury oraz wzorców reakcji na ten kryzys, następnie omawia podstawy metodologiczne badań własnych oraz strukturę rozprawy doktorskiej. Wstęp został podzielony na części według poruszanych zagadnień, a same te zagadnienia uważam za merytorycznie poprawnie i przekonująco wyłożone. Badacz

umieszcza interesujące go zagadnienie w odpowiednim kontekście teoretycznym, dobrze operuje aparatem pojęciowym i podstawą literaturową, wykazuje się adekwatną wiedzą do zakresu prowadzonych badań pedagogicznych, umiejętnie łączy ze sobą poszczególne teorie oraz obserwacje zjawisk, jak również czytelnie ukazuje tę część praktyki społecznej, na której problemy stara się swoją pracą teoretyczno-empiryczną odpowiedzieć. Jedyne miejscami odnosi się wrażenie niejakiej chaotyczności (na s. 9 niezapowiedziane pojawia się akapit dotyczący reformy szkolnictwa z 2017 roku, po którym Autor przechodzi do wskazania na głównych aktorów polskiej recepcji filozofii edukacji Bramelda; na s. 14 po rekonstrukcji teorii Bramelda reakcji na kryzys kultury Autor odnosi ostatni z sześciu wyróżnionych typów – radykalny – do sytuacji edukacji obywatelskiej w Polsce, po czym wraca do kwestii polskiej recepcji i badań z zakresu rekonstrukcjonizmu społecznego i edukacji obywatelskiej). Druga moja uwaga dotyczy zreferowania przez Autora założeń metodologicznych: procedura badań własnych jest poprawna, ale jej opis nie uważam za właściwie i dokładnie przygotowany, jak również kompletny (jej uzupełnienie znajduje się w rozdziale badawczym, s. 192-195). Być może jej opis łatwiej byłoby Autorowi prowadzić i uzupełnić, gdyby umieścić go po trzech rozdziałach części teoretycznej, a przed rozdziałem badawczym, co jest charakterystyczne dla prac teoretyczno-empirycznych.

W rozdziale pierwszym (s. 21-77) mgr Adrian Piendel skupia uwagę na kompleksie pojęć i kontekstów związanych z edukacją obywatelską, jej kształtowaniem się, formach i (możliwej) obecności w szkole w potransformacyjnej Polsce. Jest to bardzo bogaty w treść rozdział, imponująca jest ilość podjętych zagadnień. Na docenienie zasługują także decyzje związane z ich doбором – problematykę edukacji obywatelskiej można prawidłowo przedstawić na różne sposoby, ponadto nie jest łatwo wiązać i odnosić do siebie ustalenia filozoficzne i historyczne oraz społecznie określoną praktykę edukacji uchwyconą w badaniach pedagogicznych. Zawartość rozdziału potwierdza w moim przekonaniu kompetencje teoretyczne mgr. Adriana Piendela, na które zwróciłem już uwagę omawiając Wstęp pracy. Dodam tylko, że rekonstrukcje zagadnień teoretycznych i filozoficznych, wyników badań Autor przeprowadza sprawnie i rzeczowo. Nie boi się dyskutować z autorytetami, dowodzi, że potrafi dokonywać uzasadnionych uproszczeń rozwiniętych toków rozumowania, klarownie naświetlać złożone kwestie. Każda prawie sekcja zostaje poprzedzona czytelnym wprowadzeniem. Pozytywnie odbieram również wstępną selekcję materiału, Autor nie dyskutuje bowiem wszystkich obecnych w literaturze przedmiotu stanowisk i źródeł, ale koncentruje uwagę i wykorzystuje te, które pomagają dobrze w jego rozumieniu przedstawić omawiane przez niego zagadnienia. Nie mogę jednak uznać rozdziału pierwszego za w całości jakościowo jednorodny. Różną od siebie nauką jakością prezentują przykładowo zajmujące podrozdziały „Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji obywatelskiej” czy „Potrzeba edukacji obywatelskiej”, a sekcja „Edukacja patriotyczna” podrozdziału drugiego czy sekcja podrozdziału czwartego „Praktyka pedagogiczna w obszarze edukacji obywatelskiej”. W tych niewielkich objętościowo partiach tekstu często nie są jasne intencje Autora, czasami trudno jest ustalić linię argumentacji czy rozczytać związek między następującymi po sobie akapitami lub też podstawa literaturowa staje się ograniczona, a w konsekwencji opracowanie zapowiedzianego zagadnienia jest cząstkowe. Ponadto poziom naukowy potrafi się zmienić wewnątrz danej sekcji (tutaj przykładem może być wspomniana już sekcja „Edukacja patriotyczna”, której końcowe partie, oparte na publikacjach Piotra Kostyła, dużo wnoszą i świetnie porządkują referowane kwestie). W kontekście badań nad edukacją obywatelską w Polsce warto byłoby uzupełnić zasoby literatury wykorzystywanej przez Autora w dysertacji i jej treści o osiągnięcia środowiska poznańskiego (mam na myśli prace Eugenii Potulickiej, Zbyszko Melosika, Tomasza Gmerka czy Darii Hejwosz-Gromkowskiej) czy krakowskiego (Dorota Gierszewski, Łukasz Czekał), a także prace z innych ośrodków (Piotr Zamojski, Paweł Rudnicki, Emilia Jakubowska), w tym bydgoskiego (Helena Ostrowicka). Omówienie stanowiska Anny Wiłkomirskiej na s. 21 zdaje się być powtórzone na s. 38. Sporadycznie zwraca uwagę edycja przypisów, w tym na przykład na s. 62 brakuje przypisu do publikacji Małgorzaty Michałek i Janusza Korzeniowskiego „Edukacja obywatelska w szkole. Teoria i praktyka”, której nie zawiera także bibliografia, a w innej części pracy przyp. 270 i 295 wymagałyby

poprawy). W sekcji pierwszej „Badania nad edukacją obywatelską po 1989 roku” podrozdziału czwartego (którego tytuł „Badania nad edukacją obywatelską” uważam za nieadekwatny do zawartości) znajdują się czytelne i wiele wnoszące rekonstrukcje badań i prac uwzględnionych przez Autora, jednak ich układ jest dla mnie niejasny – nie porządkuje wywodu chronologia wydań, nie musi, jednak dobrze byłoby wprowadzić czytelną zasadę odwoływania się do poszczególnych treści.

W rozdziale drugim (s. 78-110) Autor koncentruje uwagę na rekonstrukcjonizmie społecznym Bramelda. Zakres wybranych zagadnień podporządkowany jest stawianym przez mgr. Adriana Piendela w pracy doktorskiej celom, nie oznacza to jednak, że się do nich sprowadza. Często z pożytkiem dla czytelnika rozwija dodatkowe zagadnienia związane z koncepcją amerykańskiego filozofa i edukatora. Autor dysertacji ułożył tu treści w cztery podrozdziały, prowadzi nas od przedstawienia sylwetki intelektualnej Bramelda ukazanej w kontekście biograficznym, przez ogólne, ontologiczne, epistemologiczne (a w zasadzie dotyczące antropologii filozoficznej) założenia rekonstrukcjonizmu społecznego oraz wyzwania społeczne, z którymi ten się mierzył, następnie konfrontację koncepcji Bramelda z głównymi, współczesnymi mu nurtami w filozofii edukacji, by zamknąć rozdział zdiagnozowanym przez niego kryzysem kultury amerykańskiej, ukazanym w postaci sześciu wzorców destabilizacji, napięć między wartościami dominującymi a pożądanymi z punktu widzenia rekonstrukcjonizmu społecznego. Mgr. Adrian Piendel wyraźniej niż w poprzednim rozdziale ukazuje tu swoje szerokie horyzonty intelektualne, wychodzące poza filozofię edukacji i pedagogikę. Jest to uzasadnione ‘rozmachem’ koncepcji rekonstrukcjonizmu społecznego. Ponownie chciałbym zaznaczyć, że i ten rozdział potwierdza moim zdaniem kompetencje teoretyczne mgr. Adriana Piendela, szereg uwag doceniających jakość poprzednich partii tekstu można odnieść i do tych, nie będę ich powtarzał. Natomiast w ramach ich uzupełnienia chciałbym zwrócić uwagę na istotny aspekt stylu prowadzenia narracji: Autor w toku narracji często posługuje się pytaniami, co sprzyja klarowności i spójności wykładanych treści, konstruując odpowiedzi, dyskutuje możliwe stanowiska. Warto zwrócić moim zdaniem także uwagę na zakres przekształceń, którym musi poddać poszczególne elementy koncepcji Bramelda, aby dostosować je do swojego zamysłu badawczego. Ta praca conceptualna, którą widać będzie także w trzecim rozdziale, zasługuje na uznanie. Z kolei słabością tej partii dysertacji jest moim zdaniem wykorzystanie opracowań myśli Bramelda; Autor korzysta głównie z świetnej, kompetentnej monografii autorstwa Hanny Zielińskiej-Kosyła „Rekonstrukcjonistyczne koncepcje zmiany społecznej przez edukację. Antropologia pedagogiczna Theodore’a Bramelda” (2005). Dopełnienie prezentacji zagadnienia przez dyskusję z rekonstrukcjonizmem społecznym, w tym spojrzenie krytyczne, wymagałoby wykorzystania większej ilości stanowisk. Podobnie rzecz się ma z opracowaniami dotyczącymi filozofii edukacji, zarówno w tym, jak i poprzednim rozdziale Autor wykorzystuje głównie książkę Geralda L. Gutka „Ideologiczne i filozoficzne podstawy edukacji” (2003).

W obszernym rozdziale trzecim (s. 111-191) mgr Adrian Piendel rozwija paralelnie dwie linie analizy: zasadniczych pojęć edukacji obywatelskiej wyprowadzonych z rekonstrukcjonizmu społecznego Bramelda oraz sposobów rozumienia tych pojęć w polskiej myśli pedagogicznej rozwijanej po 1989 roku. Autor uzasadnienie, w oparciu o wcześniejsze analizy i ustalenia przyjmuje, że „na edukację obywatelską w rozumieniu amerykańskiego uczonego składają się pojęcia: demokracji, kultury, wartości oraz edukacji” (s. 130). Następnie w pierwszym podrozdziale poświęca uwagę omówieniu sposobów rozumienia Bramelda wyróżnionych kategorii na podstawie jego prac. Autor swobodnie porusza się w dorobku amerykańskiego filozofa edukacji, jego rzeczowe rekonstrukcje, analizy i interpretacje tworzą spójny przekaz. W tej części rozdziału daje się dostrzec moim zdaniem wiele z tych pozytywnych aspektów kompetencji naukowych mgr. Adriana Piendela i jakości przedkładanego do oceny tekstu, o których pisałem już wcześniej. Z kolei mam wątpliwości co do intencji i charakteru drugiej części rozdziału. Autor z jednej strony zdaje się szukać i ustalać zbieżności z rekonstrukcjonizmem społecznym w sposobie rozumienia czterech wyróżnionych kategorii w dorobku polskiej myśli pedagogicznej, nie jest tu jasny cel prowadzonych analiz w kontekście założeń badań własnych i części badawczej, z drugiej strony dobór

podstawy literaturowej i ujęć jako punktu odniesienia dla analizowanych przez Autora kategorii niejednokrotnie przekracza granicę tego, co moglibyśmy uznać za dorobek polskiej myśli pedagogicznej (mam na myśli prace np. Marii Marczewskiej-Rytko, Władysława T. Kuleszy i Piotra H. Winczorka, Pawła Łżywy, Ewy Nowickiej, Barbary Olszewskiej-Dioniziak), przekracza też granice tego, co jesteśmy w stanie ustalić w ramach objętości rozprawy doktorskiej.

Rozdział badawczy (s. 192-242) przejrzysto, systematycznie i rzeczowo prezentuje analizy i ich wyniki podstaw programowych szkół średnich w zakresie podstawowym i rozszerzonym pięciu przedmiotów w kolejności: wiedza o społeczeństwie, historia i teraźniejszość, historia, język polski i geografia, dokonane przez Badacza z użyciem siatki czterech kategorii tworzących koncepcję edukacji obywatelskiej w rekonstrukcjonizmie społecznym Bramelda. Analizy poprzedzone są wprowadzeniem (s. 192-195), w którym, o czym już wspominałem, Autor częściowo uzupełnia informacje dotyczące procedury metodologicznej, uzasadnia dokonane kroki i wybory. Poprawność prowadzonych analiz i uzyskanych ustaleń nie budzi moich większych wątpliwości. Wyjątkiem jest tu *passus* refleksji Autora dotyczących słabości demokracji (s. 212). Badacz konsekwentnie stara się wydobyć i określić potencjał rekonstrukcjonistyczny edukacji obywatelskiej, który immanentnie obecny w podstawie programowej osobnych przedmiotów tworzyłby warunki możliwości kształtowania w przestrzeni szkolnej orientacji czy pedagogii kosmopolitycznej, a który to potencjał wydaje się być niezbędny w procesie wspierania przez system oświaty integracji jednostek i społeczeństw na poziomie europejskim czy globalnym. Nie jest to zatem typowa praca teoretyczno-empiryczna, bo zorientowana jest na problematykę sposobu konstrukcji idei kosmopolityzmu w podstawie programowej. W tym też postrzegam zaletę i oryginalność badań z zakresu filozofii edukacji mgr. Adriana Piendela.

W Zakończeniu (s. 243-254) Autor wychodzi od dookreślenia Bramelda pojęcia cywilizacji światowej oraz edukacji do cywilizacji światowej i konfrontacji jej z koncepcją współcześnie szeroko komentowanej filozofki edukacji Marthy Nussbaum. Krótko podsumowuje też wyniki swoich badań. Można się domyślać, że edukacja obywatelska obecna w podstawie programowej szkoły średniej pięciu przedmiotów jest „wciąż daleka od rekonstrukcjonizmu” (s. 254) ze wszystkimi wskazanymi wcześniej konsekwencjami. Natomiast mgr Adrian Piendel przeprowadził na to dowód.

Konkluzja: przedłożona do recenzji rozprawa doktorska z zakresu filozofii edukacji mgr. Adriana Piendela pt. „Edukacja obywatelska w kontekście rekonstrukcjonizmu społecznego Theodore’a Bramelda. Implikacje dla współczesnej edukacji” stanowi w mojej ocenie oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie pedagogika w stosunku do etapu starań o uzyskanie stopnia naukowego doktora. Praca zachowuje poprawną strukturę, oparta jest na akceptowalnej reprezentacji literatury przedmiotu, którą Autor prawidłowo wykorzystuje. W sposobie budowania ustaleń teoretycznych oraz przeprowadzania badań ujawnia się moim zdaniem wiele cech, które jak wskazywałem pozytywnie świadczą o osiągnięciu przez Kandydata do stopnia doktora kompetencji naukowych właściwych dla tego etapu rozwoju naukowego. Praca nie zawiera błędów merytorycznych, moje krytyczne uwagi dotyczą uchybień, w tym zagadnień niedopracowanych, różnic jakości naukowej w poszczególnych fragmentach dysertacji, które obniżają jej wartość, ale nie wazą na mojej ostatecznej pozytywnej konkluzji. Stwierdzam tym samym, że w mojej ocenie zostały spełnione przez Kandydata wymagania przewidziane w Ustawie o stopniach i tytule naukowym, wobec czego **popieram wniosek o nadanie mgr. Adrianowi Piendelowi stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.**

dr hab. Rafał Włodarczyk, prof. UWr